

Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції «Поділля в 1793-1917 рр.»

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ТА ВІЙСЬКОВЕ ЖИТТЯ

Андрій Хоптяр,
кандидат історичних наук,
провідний науковий співробітник
Кам'янець-Подільського державного
історичного музею-заповідника

МІСЬКА ПОЛІЦІЯ КАМ'ЯНЦЯ-ПОДІЛЬСЬКОГО ЗА ЧАСІВ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ (1793-1917 РР.)

Стаття висвітлює основні аспекти з історії виникнення, функціонування та реформування міської поліції Кам'янця-Подільського за часів панування Російської імперії (1793-1917 рр.)

Ключові слова: Устав благочинія, управа благочинія, Кам'янець-Подільське міське поліційне управління, поліцмейстер, дільничний пристав, городовий.

Кам'янець-Подільський, що більше сторіччя утримував статус адміністративного центру обширної Подільської губернії, характеризувався сучасниками як велике та густонаселене місто свого часу. Чисельність міста впродовж XIX ст. стрімко зростала: від 2,5 тис. наприкінці XVIII ст. до 36 тис. в останні роки XIX ст. Більшість жителів мешкала в центральній частині – Старому місті, площею всього 120 га. Щільна міська забудова, вузькі малоосвітлені вулички (перші вуличні ліхтарі з'явилися у 1851 р.) Кам'янця сприяли зростанню злочинності в межах міста. Погіршувало криміногенну ситуацію і його географічне розташування поблизу кордону, перетворюючи губернський центр на один з потужних контрабандних вузлів для переправки нелегальних товарів вглиб Російської імперії.

Звісно, підтримання законності та порядку в межах міста вимагало суттєвого залучення адміністративних і матеріальних ресурсів як місцевої, так і губернської влади. Основний тягар відповідальності за вищезгадані процеси покладался на міську поліцію. Її повноваження, кількісний

склад і оперативний потенціал розвивалися й розширювалися паралельно із зміцненням позицій управлінських органів Російської імперії. Ця стаття розкриває основні аспекти створення, діяльності та реформування міської поліції Кам'янця-Подільського у 1793-1917 рр.

Серед досліджень, що проливають світло на функціонування місцевих адміністративних установ Кам'янця-Подільського, слід виокремити праці давніх і сучасних істориків В. Гульдмана¹, Ю. Сіцінського², А. Філінука³, А. Скрипника⁴, А. Седляра⁵ та ін. Однак, факти діяльності кам'янецької міської поліції висвітлені в наявних працях фрагментарно та поверхнево, через це вказана тема зберігає гостру актуальність у наш час.

1793 р. геополітична ситуація на Поділлі зазнала докорінних змін. Внаслідок Другого поділу Речі Посполитої, територію польського Подільського воєводства було включено до складу Російської імперії. У 1796 р. відповідно до імператорського указу була створена Подільська губернія, адміністративним центром якої став Кам'янець-Подільський.

Впродовж перших років після зміни влади на Поділлі (1793-1799 рр.), законність і порядок у Кам'янці підтримували гарнізонні команди, очолювані військовими офіцерами та комендантом міста. Вони ж у свою чергу призначалися подільським генерал-губернатором. Уже з 1799 р. в Кам'янці-Подільському при магістраті з'явилася міська (рос. – градская) поліція, очолювана комендантом, помічником якого був поліцмейстер. При цьому, якщо комендант за штатним розписом міських посад отримував 600 руб на рік, то поліцмейстер вдвічі менше – 300 руб. Про наявність у 1799 р. посади поліцмейстера дотично свідчить і той факт, що при створенні межової комісії при Подільському губернському правлінні, поліцмейстер був одним із посадовців, які входили до її складу⁶.

З 1800-1801 рр. міська поліція стала структурним підрозділом новоствореної Кам'янець-Подільської управи благочинія, що перебрала на

1 Гульдман В. Памятники старины в Подолии / В. К. Гульдман. – Каменец-Подольский: типогр. Под. губ. правл., 1901. – 293 с.

2 Сецинский Е. Город Каменец-Подольский. Историческое описание / Евфимий Сецинский. – Киев: Тип. С. В. Кульженко, 1895. – 247 с.

3 Філінок А. Г. До питання про функціонування та знищення самоврядування в місті кам'янці-подільському наприкінці XVIII – в 40-х роках XIX ст. / Анатолій Григорович Філінок // Самоврядування у Кам'янці-Подільському: історія та сучасність: зб. наук. повідомл. за підсумками круглого столу. – Кам'янець-Подільський: Комп'ютерно-інформаційна лабораторія іст. ф-ту Кам.-Поділ. нац. ун-ту ім. І. Огієнка, 2014. – 58 с.

4 Скрипник А. Ю. Державні установи Подільської губернії 1793-1914 рр.: монографія. / Анатолій Скрипник. – Кам'янець-Подільський: ПП Мошинський В.С., 2012. – 228 с.

5 Седляр А. Господарська діяльність органів самоврядування міст Волині та Поділля напередодні першої світової війни / Анатолій Седляр. // Часопис української історії. – 2007. – №7. – С. 80–86.

6 Скрипник А. Ю. Вказ. праця. – С. 40-41.

себе низку адміністративно-поліційних функцій магістрату та перебувала в безпосередньому підпорядкуванні губернського правління. У той час кадровий склад кам'янецької поліції був невеликим: поліцмейстер (городничий), 2 дільничних (рос. — частных) пристави та 2 ратмани (представники магістрату)⁷.

У 1802 р. імператор Олександр I ініціював масштабну адміністративну реформу та створив низку державних міністерств, в тому числі міністерство внутрішніх справ (МВС). МВС підпорядковувалися всі органи губернського та міського правління, державної безпеки, поліції. Безпосереднім керівництвом органами правопорядку на місцях займалася Експедиція спокою та благочинія (друга експедиція МВС).

Структурне реформування органів управління в імперії сприяло поступовому законодавчому оновленню нормативної бази функціонування поліції в містах. Органи правопорядку керувались Уставом благочинія від 1782 р., до змісту якого після адміністративної реформи початку XIX ст. включили кілька доповнень. Серед них указ «Про способи впровадження поліції в містах» та «Розпис міст, де є фортеці та порти з поліційним управлінням» (обидва нормативних акти датовані 1803 р.)⁸. У 1804 р., після численних доопрацювань, імператор затвердив «Штат Подільської губернії, що складається з 12 повітів». Документ, однак, не містив відомостей про склад міської поліції в губернському Кам'янці через правову колізію, вказану в зауваженнях до проекту губернських штатів: «У Кам'янці-Подільському існує посада Коменданта, яка не передбачає введення посад Поліцмейстера та Городничого, тому Міністру внутрішніх справ розробити окреме Положення про поліцію Кам'янця-Подільського та представити на Моє (Імператорське) затвердження»⁹. Таке положення разом із окремим штатом для кам'янецької поліції з'явилося у 1805 р. Згідно цього нормативного документу місто поділялось на 2 дільниці (рос. — полицейских части). Міська поліція налічувала 5 осіб. Під керівництвом поліцмейстера на службі перебували 2 дільничних пристави та 2 квартальних наглядачі¹⁰. Кандидатура майбутнього очільника поліції подавалася губернським правлінням на затвердження губернатору, який погоджував призначення з МВС. Дільничні пристави головували над поліційними частинами міста, що охоплювали від 200 до 700 дворів. Вони призначалися на посаду поліцмейстером за згоди губернатора. Нижче по ієрархії перебували квар-

7 Філінюк А. Г. Вказ. праця. — С. 34-35.

8 Там само. — С. 32-33.

9 Скрипник А. Ю. Вказ. праця. — С. 51.

10 Полное собрание законов Российской Империи с 1649 г. (далі — ПСЗРИ). Собрание 1-е (1649-1825). Т. 30 (1808-1809). — СПб: Типография II отделения канцелярии его императорского величества, 1830. — № 22992.

тальні наглядачі, які атестувалися на посаду дільничними приставами. У підпорядкуванні кварталних наглядачів могли також перебувати помічники – кварталні поручики, що обирались на посаду жителями окремих кварталів міста. На жаль, наявні джерела не дають відповіді, чи мала міська поліція Кам'янця у своєму складі кварталних поручиків¹¹.

На початку XIX ст. утримання поліції покладалось на міський бюджет Кам'янця з передбаченою сумою витрат 1570 руб щорічно. При цьому поліцмейстер отримував зарплатні 450 руб на рік, дільничний пристав – 200 руб, а кварталний наглядач – 120 руб¹². Для підтримання «тиші та спокою» в розпорядженні міського поліцмейстера перебувало кілька військових поліційних команд з 12 драгун та унтер-офіцера кожна. Утримувалися вони також за рахунок міського бюджету. На військову команду покладалися обов'язки нагляду за громадським порядком і патрулювання вулиць. Натомість, безпосередньо поліційні кадри, а саме пристави й наглядачі – виконували слідчі та виконавчо-адміністративні функції¹³.

1809 р., у зв'язку із включенням Руських та Польських фільварок до меж Кам'янця-Подільського¹⁴, юрисдикція управи благочинія поширилась і на ці передмістя. Поступове збільшення міської площі та зростання чисельності населення призвело до виникнення потреби розширення штатів органів правопорядку. З 1811 р. у містах і містечках імперії військові команди з охорони громадського порядку переформатовувалися на загони внутрішньої сторожі. Внутрішня сторожа разом з поліцією використовувались для охорони громадської безпеки, утримання в містах караулів, супроводу ув'язнених і, загалом «діяла за вимогами цивільного начальства: затримувала злодіїв, знищувала розбійників і наглядала за внутрішнім порядком». У порівнянні з військовими командами, чисельний склад загонів внутрішньої сторожі відчутно зростав, покращувалось і їх матеріальне забезпечення. Стражники отримали форму нового зразка та особливі знаки розрізнення¹⁵.

Після придушення польського повстання 1830-1831 рр., імперське самодержавство задля зміцнення влади на «умиротворених» землях, розширило повноваження органів МВС, зокрема міської поліції в Кам'янці. Поліцмейстеру та приставам постановили виплачувати подвійні оклади

11 Высоцкий И. П. Санкт-Петербургская столичная полиция и градоначальство, 1703-1903: Крат. ист. очерк / И. Высоцкий. – СПб: Т-во Р. Голике и А. Вильборг, 1903. – С. 179-185, 190-191.

12 ПСЗРИ. Собрание 1-е (1649-1825). Т. 30 (1808-1809). – СПб: Типография II отделения канцелярии его императорского величества, 1830. – №22992.

13 Там само. – №22992.

14 Філінюк А.Г. Вказ. праця. – С. 33.

15 Скрипник А. Ю. Вказ. праця. – С. 74.

та додатково по 500 руб. на роз'їзди¹⁶. Також у місцевій поліції провели ревізію: увесь «неблагонадійний» контингент «неросійської» національності люстрували. З 1836 р. розширювався штат кам'янецької поліції. У розпорядженні поліцмейстера перебувало 2 дільничних пристави та 4 кварталних наглядачі. При міській управі благочинія також працювало 1 або 2 ратмани задля контролю за діяльністю поліції. Це була найчисельніша міська поліція в Подільській губернії. До прикладу, вінницький, могиливецький та балтський поліцмейстери мали в підпорядкуванні по 2 пристави та 2 кварталних¹⁷.

У першій половині XIX ст. штати поліції в містах комплектувались, як правило, з відставних військових. На посаду поліцмейстера в Кам'янці призначались колишні офіцери в званні майора, а їх чин відповідав 8 або 7 класу табелю про ранги. Чини приставів і кварталних наглядачів відповідали 9-10 та 11 класам табелю про ранги, тобто званням капітана, штабс-капітана та поручика. При підборі кадрів перевага надавалась особам російської національності, в яких самодержавство вбачало «опору режиму»¹⁸.

У 40-60-х рр. XIX ст. кількісний склад міської поліції Кам'янця поступово зростає. У 1859 р. він складався з поліцмейстера, його секретаря, 3 дільничних приставів, 3 кварталних наглядачів, у підпорядкуванні яких перебувала невстановлена кількість нижчих поліційних чинів. Судячи з того, що станом на 1859 р. в Кам'янці існувало 9 поліційних будок, у складі поліції служило до трьох десятків сторожів (будочників). Вони були своєрідним прообразом городових в містах імперії. Головна професійна функція згаданих нижніх чинів міської поліції полягала в підтриманні законності та нагляді за порядком на основних перехрестях, площах та інших людних місцях. Сторожі несли варту в будках позмінно. При цьому розташування цих малих архітектурних форм у забудові міста переважно планувалось так, аби кожна будка перебувала в полі зору інших сторожів. Окрім сторожових (будочників), штат нижніх чинів поліції також передбачав розсильних. Проте їхня чисельність у Кам'янці в досліджуваних джерелах не зафіксована¹⁹.

Також у 40-50-х рр. при міській поліції продовжували діяти військові поліційні команди, що забезпечували громадський спокій на зібраннях і

16 Скрипник А. Ю. Вказ. праця. – С. 74.

17 ПСЗРИ. Собрание 2-е (1825-1881). Т. 11 (1836). – СПб: Типография II отделения канцелярии его императорского величества, 1837. – № 9118.

18 ПСЗРИ. Собрание 1-е. – СПб: Типография II отделения Собственной Его Императорского Величества канцелярии, 1830. – Т. 4, (1720-1722). – № 3890.

19 Памятная книжка Подольской губернии на 1859 г. – Каменец-Подольск: Типогр. Под. губ. правл., 1859. – С. 113.

ярмарках, займалися конвоюванням в'язнів і дезертирів, відловом розбійників і крадіїв, супроводом припізнаних господ нападпитку тощо.

Впродовж першої половини XIX ст., зовнішній вигляд поліціантів Російської імперії неодноразово змінювався. До 1801 р. поліційні чини в містах носили власну військову уніформу та знаки розрізнення, що відповідали їх званню та положенню в табелі про ранги. Лише після створення МВС у 1802 р., молодий імператор Олександр I (1801-1825) віддав розпорядження підготувати оновлений варіант уніформи для поліціантів та службовців міністерства. У 1808 р. поліція імперії нарешті отримала окрему службову форму – однобортний напівфрак з темно-зеленого сукна зі стоячим коміром і військовим трикутним капелюхом в якості головного убору. Знаком розрізнення була золота вишивка коміру та манжетів. Також у цей період офіцерські та унтер-офіцерські чини поліції носили нагрудний значок з особистими даними. На озброєнні поліціант олександрівської епохи мав піхотну шпагу, яка, за свідченням сучасників, була більше парадною, аніж бойовою зброєю²⁰.

У часи Миколи I (1825-1855), уніформа за своїм зовнішнім виглядом знову наблизилась до військової – темно-зелений мундир з жовтими гербованими гудзиками, зелені брюки, військовий трикутний капелюх (парадний варіант), або фуражка під колір уніформи з чорним чи червоним околишем (повсякденний варіант). Замість золотої вишивки запроваджувались більш наглядні знаки розрізнення – срібні петлиці на комірі. Рукавні манжети в чинів міської поліції були червоного кольору. На руках – білі, сірі або коричневі шкіряні рукавиці. Офіцери носили зброю армійського зразка, часто того роду військ, з якого вони прийшли на службу в поліцію, нижні ж чини озброювались архаїчними алебардами, солдатськими тесакми, або й взагалі дерев'яними палицями²¹.

Кардинальних змін поліція Кам'янця-Подільського зазнала на початку 60-х рр. XIX ст. у ході комплексної реформи органів внутрішніх справ. Поліційну реформу впровадили 25 грудня 1862 р. у вигляді «Тимчасових правил»²² про поліцію, згідно з якими всі старі місцеві поліційні органи об'єднувались у міські та повітові поліційні управління. Імплементувалась реформа впродовж кількох років. 1864 року в Кам'янці ліквідували управу благочинія. Її замінило міське поліційне управління під керівництвом поліцмейстера. Тоді ж була скасована внутрішня сторожа, її функції в повній мірі перебравали на себе поліційні та жандармські органи.

20 Горобцов В. И. Российская полиция в мундире. Учебное пособие / В. Горбцов, С. Голухов. – М.: «Рейтар», 2000. – С. 88-90.

21 Там само. – С. 95-97.

22 ПСЗРИ. Собрание 2-е (1825-1881). Т. 37 (1862). – СПб: Типография II отделения канцелярии его императорского величества, 1863. – № 39087.

У 1864-1867 рр. суттєво змінилась й система посад міської поліції: у кам'янецького поліцмейстера з'явився помічник, квартальні наглядачі замінювались околочними наглядачами, а поліційні стражники й загони внутрішньої сторожі – городовими. Загалом ієрархія міського поліційного управління у другій половині XIX ст. виглядала наступним чином.^{23 24 25}

Посада	Чин згідно табелю про ранги	Річний оклад (у 1860-х рр.)	Примітки
Поліцмейстер	7	1500	Додатково компенсувались витрати на проживання, харчування та роз'їзди
Помічник поліцмейстера	8	1000	
Дільничний пристав	9	900	
Помічник пристава	10	400	
Околочний наглядач	14	300	
Старший городовий	без чину	180	додатково 25 руб на рік на уніформу
Городовий нижчого окладу	без чину	150	

Рядовими функціональними одиницями в командах міської поліції були городові. На них покладался основний тягар підтримання безпеки правопорядку в закріпленій за ними частині міста, збору інформації про злочинців і порушників спокою. Їхня чисельність у містах регулювалась законодавчо, у пропорції 1 городовий на 500 (з 1906 р. – 400) жителів. Посада городового, у свою чергу, також ділилась на 3 ланки – городовий нижчого окладу, городовий середнього окладу, старший городовий. На кожних 5-7 службовців нижчого та середнього окладу припадав 1 старший. З 1866 р. старших городових у містах почали замінювати околочні наглядачі, котрі завідували околочками (адміністративно-територіальними об'єднаннями по 3-4 тис. жителів). Чи сягнули ці пертурбації штатної структури поліції Кам'янця – невідомо. Наявні джерела не дають відповіді на те, чи існували посади околочного в місті²⁶.

Яким же був типовий соціальний портрет городового Кам'янця-Подільського у другій половині XIX ст.? Це, як правило, відставний вояк

23 Там само. – № 39087.

24 ПСЗРИ. Собрание 3-е (1881-1913). Т. 7 (1887). – СПб: Типография II отделения канцелярии его императорского величества, 1888. – № 4351.

25 Нравы киевской полиции 100 лет назад [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://kiev24.ua/articles/nravy-kiievskoy-politsii-100-let-nazad-2>.

26 ПСЗРИ. Собрание 3-е (1881-1913). Т. 26 (1906). – СПб: Типография II отделения канцелярии его императорского величества, 1907. – № 27309.

з солдатських або унтер-офіцерських чинів, віком від 35 років, росіянин, обов'язково грамотний, а також володіючий основами рукопашного бою, спеціально розробленого для поліційних чинів. Варто додати, що хоч і з другої половини XIX ст. на цю посаду могли претендувати й цивільні, більшість чинів поліції все-таки приходила на службу після відставки з війська. Городовий також мав «ввічливо спілкуватися з людьми» і добре орієнтуватися у всіх хитросплетіннях й інтригах темної сторони життя міської дільниці, за якою він був закріплений. Останній пункт особливо стосувався старших городових, які почасти займалися збором необхідних доказів і свідчень для слідства²⁷.

Окрім городових, при міському поліційному управлінні існували посади сторожів і розсильних, які фінансувалися за залишковим принципом. При цьому городовим законодавчо забороняли виконувати функції сторожів і розсильних, таким чином розмежовуючи сфери діяльності. Іншими словами, начальство не мало права використовувати городових як кур'єрів, адже це відволікало нижні поліційні чини від своїх прямих обов'язків – охорони громадського порядку та підтримання законності²⁸.

З кінця 70-х рр. XIX ст. допоміжні правоохоронні функції почали виконувати також двірники. Вони зобов'язувалися владою повідомляти поліції про нових жителів і відвідувачів будинків, а також про усі підозрілі події на своїх дільницях. За це вони отримували окрему доплату від поліційного управління, розмір якої визначався органами місцевої влади, але рідко перевищував 10 руб. на рік²⁹.

З 1860-х рр. реформувалась і адміністративна структура поліційного управління Кам'янця. «Часті» замінювались на «Участки», а їх кількість у другій половині XIX ст. зросла до 3-х^{30 31}. Відповідно, «частные» пристави замінювались «участковими». Кожна дільниця (рос. – участок) мала одну, або кілька поліційних команд, очолюваних приставами або їхніми помічниками. Перша дільниця, як і раніше, охоплювала північну частину Старого міста. Друга включала південну частину та Руські фільварки до території кладовища (в районі перехрестя сучасних вулиць Івана Франка

27 Якимович Ю.К. Избранные труды / Юрий Якимович. – М.: Юридический центр, 2011. – С. 71.

28 ПСЗРИ. Собрание 3-е (1881-1913). Т. 7 (1887). – С-Пб: Типография II отделения канцелярии его императорского величества, 1888. – № 4351.

29 Нефедов П. Дворники раньше и теперь / П. Нефедов, Зенин Е. – М.: Профиздат, 1937. – С. 38.

30 Адресы должностных лиц, правительственных учреждений и частных фирм, находящихся в г. Каменец-Подольске. – Каменец-Подольск: типогр. Под. губ. правл., 1891. – С. 36-37.

31 Памятная книжка по Подольской губернии на 1911 год. – Каменец-Подольск: типогр. Под. губ. правл., 1911. – С. 241.

й Шевченка). Новостворена третя дільниця, найобширніша за площею, об'єднувала Новий План та Польські фільварки. Миське поліційне управління розташовувалося в будівлі ратуші, а кожна дільниця мала свою поліційну управу – з'їжджий будинок (рос. – съезжий дом, полицейская съезжая). Такі будинки містили приміщення для дільничних приставів, канцелярії та, почасти, однієї або кількох камер попереднього утримання. З'їжджі облаштовувалися пічним опаленням, а з 1887 р. – ще й освітленням. Згідно наявних джерел, поліційна управа першої дільниці розташовувалась на вул. Поштової, біля башти Стефана Баторія, другої – на Пожежному провулку на південь від Губернаторської (Вірменської) площі (сьогодні цей провулок – відрізок вул. Шпитальної). Локалізувати місцезнаходження з'їжджого будинку третьої частини, на жаль, не вдалося. Ймовірно, він розташовувався десь на Польських фільварках³².

Реформа 1860-х рр. торкнулася і уніформи поліціантів усіх чинів і рівнів. Базовим кольором мундиру та фуражки залишався темно-зелений, для шинелей і плащів основним кольором запроваджувався сірий, а для шаровар – сіро-синій. Яскравим атрибутом приналежності до рядів поліції стала помаранчева смужка (рос. – приборный кант), якою окантовувались коміри мундирів і шинелей, манжети рукавів, шви на шароварах та ін. Основним знаком розрізнення для нижніх поліцейських чинів був плечовий шнур (джгут) помаранчевого кольору, який носили замість погон. На шнурі носили посріблені широкі кільця – гомбочки (від 1 до 3), які визначали положення у нижчій поліційній ієрархії: одна гомбочка відповідала чину городского нижчого окладу, дві – городского середнього окладу, три – городского старшого окладу. Офіцери ж носили золоті погони з помаранчевою окантовкою, а відставні військові, що відслужили у гвардії, залишали за собою право носити гвардійські петлиці. До початку 70-х рр. XIX ст. нижні чини озброювалися, головним чином, солдатськими тесаками, унтер-офіцери – напівшаблями, а офіцери – шаблями піхотного зразка. З 1872 р. нижні чини переозброїли драгунськими шашками, які в народі називали «полицейскими селёдками» за характерну форму леза. Тоді ж городові вперше отримали казенну вогнепальну зброю – револьвери системи Smith & Wesson. Незмінним атрибутом нижніх поліційних чинів з того часу став роговий свисток на мотузку, за допомогою якого городові подавали сигнали небезпеки, привертати увагу інших службовців правопорядку або викликали підмогу³³.

32 Адресы должностных лиц, правительственных учреждений и частных фирм, находящихся в г. Каменец-Подольске. – Каменец-Подольск: типогр. Под. губ. правл., 1892. – С. 40-43.

33 ПСЗРИ. Собрание 2-е (1825-1881). Т. 38 (1863). – СПб: Типография II отделения канцелярии его императорского величества, 1864. – № 39312.

У 80-х рр. XIX ст. відбулась остання кардинальна заміна обмундирування поліції в Російській імперії (дрібні зміни відбувались майже щорічно аж до 1917 р.). Поряд з темно-зеленим, основним кольором мундиру для нижніх чинів став чорний. Мундир носився з чорним шкіряним поясом та чорними, або сірими шароварами. Канти на манжетах, поясі, мотузка для револьвера, а також плечовий шнур та комір (у городових) або окантовка погон (в околodочних чи офіцерських чинів) зберегли яскравий помаранчево-червоний колір. Він свідчив про приналежність служителя до чинів поліції. На голові поліцейські чини носили фуражку під колір мундира з червоним околицем, або чорну мерлушкову шапку зі спеціальними знаками. Наприклад, на головний убір городового кріпився металевий герб губернії, а під гербом – латунна стрічка з особистим номером. Старші чини носили герб на шапках та кокарду військового зразка на фуражках (тільки колишні військові). Уніформа також остаточно стандартизувалась під пори року, поділяючись на зимову та літню. Зимовий варіант повсякденної форми включав сіру або чорну шинель з помаранчево-червоною окантовкою коміра й манжетів і башлик з верблюжої шерсті. Літній варіант складався з білого льняного кітеля та білого чохла на фуражку. Іноді нижні чини замість кітеля використовували солдатські білі гімнастерки. Обидва варіанти доповнювали вищезгадані шаровари з чорними юхтовими (хромовими) чоботами солдатського або офіцерського зразка. У негоду городові мали право одягати гумові калоші, а в особливо холодні дні – овечі козушки. Окрім уже звичної револьверної кобури з ремінцем через плече, поліційної шапки та свистка, городові та околodочні отримували шкіряну сумку для документів, яка носилася на поясному реміні³⁴.

Російська революція 1905-1907 рр. також вносила корективи у функціонування міської поліції Кам'янця. І хоч до активного протистояння в місті не доходило, однак, велелюдні революційні маніфестації все ж траплялись. Почасти під час таких акцій городові просто розбігались, рятуючи своє життя. Поліціанти нарікали на небезпечні умови роботи, постійні погрози фізичною розправою. Зважаючи на вищезазначені обставини, у 1905 р. поліційний департамент МВС розпорядився підвищити зарплатню нижнім чинам міської й повітової поліції. Якщо у 1895 р. старший городовий отримував 15 руб. на місяць, а молодший – 12 руб, то в 1905 р. 27 руб. і 18 руб. відповідно³⁵.

З початку XX ст. штати та грошові суми на утримання міської поліції невпинно зростали. Станом на 1911 р. чисельність поліції Кам'янця-Подільського становила 91 особу. Міське поліційне управління складалось з

34 ПСЗРИ. Собрание 3-е (1881-1913). Т. 12 (1892). – СПб: Типография II отделения канцелярии его императорского величества, 1883. – № 8239.

35 Скрипник А. Ю. Вказ праця. – С. 121.

поліцеймейстера, 3 приставів, 5 помічників приставів та 86 нижніх чинів³⁶. Якщо у 1886 р. загальні витрати на поліцію не перевищували 9625 руб. на рік (або 11,19% від загальноміського бюджету), то у 1912 р. вони становили уже 32643 руб. на рік (або 8,5 % від загальноміського бюджету).³⁷ Це зростання значно випереджало темпи інфляції. Ріст витрат на поліцію в абсолютних цифрах не корелює з показниками фінансування відносно загального бюджету міста, які падають. Це пояснюється зростанням фінансування військових частин, дислокованих у Кам'янці-Подільському, яке відбувалося за рахунок скорочення інших витрат дефіцитного кошту рису міста.

Майже півтора сторіччя поліційні установи Російської імперії відігравали роль адміністративної опори самодержавства на Поділлі, впроваджували його волю та забезпечували законність в тому числі через боротьбу з проявами плюралізму та демократизації суспільства. Міська поліція Кам'янця-Подільського не була винятком, і впродовж 120 років свого існування залишалась інструментом зміцнення імперського режиму на довірній їй території. Її чисельність впродовж XIX ст. зросла у 12-15 разів, що певною мірою корелює із зростанням кількості населення в місті. Також неодноразово змінювались як обов'язки поліціантів, так і їх зовнішній вигляд та озброєння. Уніформа чинів міської поліції у 1793-1917 рр. змінювалась щонайменше 5 разів, пройшовши власну еволюцію від мундиру військового зразка до форми з великою кількістю унікальних атрибутів та знаків розрізнення. Влада всіляко намагалась покращити умови роботи поліцейських, сприяла зростанню престижності професії. Незважаючи на те, що фінансування міської поліції лягало тягарем на дефіцитний бюджет Кам'янця-Подільського, витрати на її утримання постійно зростали. До прикладу, у 1886-1912 рр. (тобто, за неповних 26 років) видатки з бюджету на поліцію збільшились у 3,3 рази. Однак, сприяючи зростанню престижності професії, влада Російської імперії водночас вибудовувала поліційну вертикаль на основі жорсткої, безапеляційної субординації та підлабузництва. Атмосфера гіпертрофованої лояльності до вищого начальства, насадження сліпої відданості ідеям російського абсолютизму спотворювали сам образ «служителя Закону» в дореволюційній Росії, та, врешті призвели до руйнування інституту поліції після перемоги Лютневої революції у 1917 р. Адже вірні та лояльні прибічники царського режиму виявились непотрібними рудиментами в новій російській державній парадигмі.

36 Памятная книжка по Подольской губернии на 1911 год. – Каменец-Подольск: типогр. Под. губ. правл., 1911. – С. 142.

37 Седляр А. Вказ. праця. – С. 80-86.